

15

Vzťahy v teréne

Dvaja francúzski kvalitatívni sociológovia nám nedávno pripomenuli úzky vzťah medzi etnografickým výskumom a skúmaným svetom v zmysle „terénu“ s vynárajúcimi sa vlastnosťami. Ako hovoria:

Etnografické výskumy sa robia preto, aby uspokojili tri simultánne požiadavky spojené s výskumom ľudskej činnosti:

- (i) Potrebu empirického prístupu,
- (ii) potrebu zostať otvorený voči prvkom, ktoré sa nedajú kódovať v čase výskumu,
- (iii) záujem o zakotvenie fenoménov pozorovaných v teréne (Baszanger a Dodier, 1997, s. 8).

V tejto súvislosti vyvstávajú viaceré praktické otázky týkajúce sa práce v teréne:

Aký status má „špecifický“ kontext, v ktorom výskum prebieha? Ako je popísaný? Akým spôsobom je načrtnutý rámec, keďže nejde o situáciu „tu a teraz“, ani o situáciu, v ktorej je celé ľudstvo charakterizované na základe elementárnych vlastností činnosti každého človeka (1997, s. 11)?

Baszanger a Dodier si však uvedomujú, že tento záujem o vysvetlenie pozorovanej činnosti z hľadiska spoločenského kontextu neplatí pre všetky kvalitatívne výskumy:

Táto zmienka o skúsenosti v teréne napriek tomu neodlišuje etnografické výskumy od iných metód pozorovania, ktoré nie sú zakotvené v konkrétnej oblasti (analýza konverzácie, situované poznávanie a etnometodológia) (1997, s. 11).

Preto sa bude význam a dôležitosť „vzťahov v teréne“ líšiť v závislosti od modelu spoločenského výskumu, s ktorým pracujete. Ako napríklad upozorňujú Gubrium a Holstein (1997), zatiaľ čo naturalisti sa snažia o porozumenie sociálnej realite v podobe „v akej skutočne je“, a používajú také metódy, ako je dlhodobé pozorovanie a otvorené pozorovanie, toto stanovisko spochybňuje množstvo inštrukcií v rámci analýzy konverzácie, feminizmu a postmodernizmu.

Zvyčajne sa dospeje k záveru, že „vzťahy v teréne“ jednoducho nie sú technická záležitosť, ktorá sa dá vyriešiť technickými prostriedkami. Napriek tomu, z dôvodu zjednodušenia prezentácie, začnem s niektorými praktickejšími otázkami a k rozhodujúcim analytickým otázkam sa vrátim na konci kapitoly.

V súvislosti s „terénnym“ výskumom si často kladieme päť praktických otázok:

- „Uzatvárajú“ sa niektoré typy prostredia pred pozorovaním vo väčšej miere než iné?
- Musí byť prístup vždy otvorený?
- Ktoré etické otázky ma očakávajú?
- Je nevyhnutné alebo užitočné poskytnúť výskumným subjektom spätnú väzbu?
- Môžem sa dozvedieť niečo na základe vzťahov so subjektmi v teréne?

Ďalej rozoberiem každú z týchto otázok. Každá z nich povedie k diskusii o možných „riešeníach“ a na ilustráciu týchto myšlienok použijem niekoľko prípadových štúdií.

PROSTREDIE A PRÍSTUP

V učebniciach (napr. Hornby-Smith, 1993, s. 53; Walsh, 1998, s. 224–225) sa zvyčajne rozlišujú dva druhy výskumného prostredia:

- „Uzavreté“ alebo „súkromné“ prostredie (organizácie, deviantné skupiny), prístup do ktorých kontrolujú vrátnici,
- „otvorené“ alebo „verejné“ prostredie (napr. zraniteľné menšiny, verejné záznamy alebo prostredia), prístup do ktorého je voľný, no nie vždy bez ťažkostí, buď praktických (napr. vytvorenie roly pre výskumníka vo verejnom prostredí), alebo etických (napr. mali by sme obťažovať zraniteľné menšiny?).

V závislosti na náhodných prvkoch prostredia (a zvoleného výskumného problému) môžeme získať dva druhy výskumného prístupu:

- „Skrytý“ prístup bez vedomia subjektov,
- „otvorený“ prístup na základe informovania subjektov a získania ich súhlasu, často prostredníctvom „vrátnikov“.

Dojem, ktorý zanechávate, môže byť často veľmi dôležitý pri rozhodovaní, či získate otvorený prístup:

Či ľudia majú vedomosti o spoločenskom výskume, alebo nie, často ich zaujíma viac to, aký typ osoby je výskumník, než výskum ako taký. Pokúsia sa odhadnúť, nakoľko je možné jemu alebo jej dôverovať, čo im bude môcť ponúknuť, ako známosť alebo priateľa, a možno tiež, ako ľahko sa on alebo ona dajú zmanipulovať alebo využiť (Hammersley a Atkinson, 1983, s. 78).

V literatúre sa poukázalo na päť spôsobov zabezpečenia a udržania otvoreného prístupu.

RIADENIE DOJMU

Riadenie dojmu má dočinenia s „tvárou“, ako sa prezentujeme druhým ľuďom (pozri Goffman, 1959). Vyžaduje, aby sme sa vyhýbali tomu, že zanecháme dojem, ktorý by mohol predstavovať prekážku v prístupe, a súčasne pozitívnejšie sprostredkovali dojem primeraný situácii (pozri Hammersleyho a Atkinsona, 1983, s. 78–88).

Mne sa napríklad nepodarilo získať prístup do dvoch prostredí, napriek počiatočnému vyjadreniu záujmu. Na pediatrickej klinike na začiatku osemdesiatych rokov mi veľmi konzervatívne oblečený lekár povedal, keď si všimol moju koženú bundu, že „som neúctivý voči jeho pacientom“, a vyhodil ma! Pätnásť rokov predtým, ako začínajúci výskumník, som sa pri obede preriekol, že sa možno po obhajobe presťahujem z Veľkej Británie do Severnej Ameriky. Mojej hosťiteľskej organizácii sa tento postoj zdal byť nevhodný a sľúbený prístup mi následne zamietli. Z tejto druhej príhody vyplýva záver, že v súvislosti so vzťahmi v teréne neexistuje „oddychový čas“ a väčšina zdanlivo neformálnych príležitostí často predstavuje čas, keď vás budú posudzovať.

ZÍSKANIE PRÍSTUPU „ZDOLA-HORE“

Zanedbanie tejto možnosti môže mať vážne dôsledky. Napríklad, začiatkom sedemdesiatych rokov ohrozila prístup, ktorý mi povolil vedúci personálneho oddelenia vo veľkej organizácii, skutočnosť, že som svoje ciele dostatočne nevysvetlil jeho podriađeným. Z toho vyplýva, že na prístup by sme nemali nazerať ako na situáciu, ktorá nastala raz a navždy.

NEHODNOŤTE

Nehodnotenie predstavuje často kľúč k akceptácii v mnohých typoch prostredia vrátane neformálnych subkultúr a ľudí, ktorí vykonávajú určité remeslo alebo profesiu. Aj keď relativistické tendencie mnohých spoločenských vied umožňujú výskumníkovi úprimne hlásať nehodnotiaci prístup k hodnotám a praktikám určitých skupín, pri výskume niektorých foriem profesionálnej praxe to nie je vždy tak. V skutočnosti môže výskumník, ktorý si myslí, že vie niečo o „profesionálnej dominancii“ alebo dokonca iba o základných komunikačných zručnostiach, veľmi ľahko pôsobiť hodnotiacim dojmom. To však nielenže ohrozuje vzťahy v teréne, ale obhajuje aj nebezpečnú pravovernosť.

Podľa „božskej pravovernosti“ sú ľudia iba „hlupáci“ (pozri Silverman, 1997b, s. 23–26). Predpokladá sa, že poznatky respondentov v interview sú nedokonalé: dokonca nám môžu aj klamať. Rovnako sa predpokladá, že osoby, vykonávajúce určitú prax (ako lekári alebo poradcovia) sa vždy odchyľujú od normatívnych štandardov dobrej praxe.

Z božskej pravovernosti sa spoločenský vedci menia na kráľa (alebo kráľovnú) filozofa, ktorý vždy dokáže prehliadnúť vyhlásenia iných a vie najlepšie, čo tým sledujú. Samozrejme, takáto nadradenosť voči okoliu predstavuje zvyčajne záruku toho, že prístup nezískate alebo, ak ho aj získate, bude neúspešný!

PONÚKNUTIE SPÄTNEJ VÄZBY

Niektoré výskumné subjekty budú skutočne chcieť vaše posudky – za predpokladu, že sú „prijateľné“. Napríklad, firemné organizácie budú očakávať nejaký „zisk“ z toho, že vám umožnia prístup. Zakrátko sa zmienim o tom, čo to môže obnášať.

UZATVORENIE ZMLUVY

V prípade uzatvorenia zmluvy so skúmanými ľuďmi môže ísť o listinu s informáciami, ktoré si jednotlivец prečíta a odsúhlasí, až po kompletnú zmluvu (pozri však Punch, 1986, o problémoch vyplývajúcich zo zmluvy).

Doteraz som sa vyhýbal diskusii o „skrytom“ prístupe, t. j. o prístupe získanom bez vedomia subjektov. Nemali by sme sa domnievať, že „skrytý“ prístup vždy predstavuje možný útok. Napríklad, v rámci kurzu, ktorý práve vediem, som požiadal študentov, aby sa zúčastnili na malom cvičení, v rámci ktorého budú pozorovať ľudí, ako si vymieňajú letmé pohľady v každodenných situáciách (pozri Sacks, 1992, 1. diel, s. 81–94). Za predpokladu, že študenti sú v tomto ohľade dostatočne citliví a vyhýbajú sa tomu, aby na niekoho uprene hľadeli, nevidím v tom žiadny problém.

Avšak v iných prípadoch môže viesť skryté pozorovanie k vážnym etickým problémom, ako aj k fyzickému ohrozeniu výskumníka. Napríklad, Fielding (1982) získal povolenie skúmať extrémne pravicovú politickú stranu v Británii, no napriek tomu mal pocit, že je potrebné, aby doplnil oficiálny prístup o skryté pozorovanie.

V tejto novej situácii sa vystavil určitému potenciálnemu riziku a súčasne vytvoril etické dilemy súvisiace s tým, koľko toho prezradil subjektom a vonkajším autoritám. V ďalšej časti rozoberiem takéto etické otázky.

ETIKA V KVALITATÍVNO M VÝSKUME

Ako zdôraznil na začiatku 20. storočia nemecký sociológ Max Weber (1946), každý výskum je do určitej miery kontaminovaný hodnotami výskumníka. Iba na základe týchto hodnôt je možné určité problémy identifikovať a skúmať ich určitými spôsobmi. Dokonca aj zaviazanie sa vedeckej (alebo prísnej) metóde ako takej predstavuje, ako zdôrazňuje Weber, hodnotu. Napokon, zdôrazňuje Weber, závery a dôsledky, ktoré sa majú vyvodiť z výskumu, sa vo veľkej miere zakladajú na morálnych a politických presvedčeniach výskumníka.

Z etického hľadiska mal Weber šťastie, pretože veľká časť jeho empirického výskumu sa zakladala na dokumentoch a textoch, ktoré už boli zverejnené. V rámci mnohých iných foriem spoločenskovedného výskumu sa dostávajú etické otázky oveľa viac do popredia. Napríklad, kvalitatívni aj kvantitatívni výskumníci skúmajúci ľudské subjekty premýšľajú o dileme poskytnúť subjektom úplné informácie, „nekontaminovať“ však výskum príliš špecifickými informáciami, ktoré by poskytli subjektom o skúmanej výskumnej otázke.

Navyše, ak skúmate správanie ľudí alebo im kladiete otázky, musíte brať do úvahy nielen hodnoty výskumníka, ale aj jeho zodpovednosť voči skúmaným osobám.

Jennifer Masonová (1996, s. 166–167) hovorí o dvoch spôsoboch, akými sa takéto etické otázky dotýkajú kvalitatívneho výskumníka:

- 1 Bohatý a podrobný charakter veľkej časti kvalitatívnych výskumov môže vyžadovať intímnu účasť na verejných a súkromných životoch jednotlivcov.
- 2 Meniace sa zameranie záujmu a prístup počas kvalitatívneho výskumu znamená, že pravdepodobne dôjde k vzniku nových a neočakávaných etických dilem v priebehu vášho výskumu.

Masonová navrhuje, že jedným zo spôsobov, ako sa vyrovnáť s týmito problémami, je snaha vysvetliť svoje zámery v priebehu formulovania vášho výskumného problému. Tri spôsoby, ako to vykonať, sú:

- 1 Rozhodnite sa, čo je cieľom vášho výskumu, napr. osobný postup v kariére, politické presadenie sa atď.
- 2 Zistíte, ktorí jednotlivci alebo skupiny by sa mohli zaujímať o vašu výskumnú tému alebo koho by sa mohla dotknúť.
- 3 Zvážte, aké dôsledky pre tieto strany by mohlo mať stanovenie rámca vašej témy takým spôsobom, akým ste to urobili (1996, s. 29–30).

Etické postupy sa môžu objasniť aj tak, že si preštudujete etické smernice svojej profesionálnej organizácie. Všetky takéto smernice kladú dôraz na dôležitosť „súhlasu na základe poskytnutých informácií“ tam, kde je to možné (pozri Punch, 1994, s. 88–94). Charakter „súhlasu na základe poskytnutých informácií“ vysvetľujem v tabuľke 15.1.

Počiatočný súhlas však nemusí postačovať, najmä vtedy nie, keď budete robiť nahrávky. V takýchto prípadoch je korektné požiadať o súhlas týkajúci sa ďalšieho využitia dát (pozri tabuľku 15.2).

Doteraz som odpovedal na tri z piatich otázok, s ktorými som začal, a síce:

- „Uzatvárajú“ sa niektoré typy prostredia pred pozorovaním vo väčšej miere než iné?
- Musí byť prístup vždy otvorený?
- Ktoré etické otázky ma očakávajú?

Zatiaľ som však na tieto otázky poskytol iba dosť všeobecné odpovede. Teraz trochu spomalím krok a uvediem príklad z prípadovej štúdie. Dúfam, že to skonkrétni „holú kosť“ týchto dôležitých otázok.

Tabuľka 15.1 Čo znamená súhlas na základe poskytnutých informácií?

- Poskytnutie informácií o výskume, ktoré sú dôležité pre rozhodnutie subjektov, či sa na ňom zúčastnia.
- Uistenie sa, že subjekty porozumeli informáciám (napr. poskytnutím listín s informáciami, napísaných v jazyku subjektov).
- Uistenie sa, že účasť je dobrovoľná (napr. vyžiadanim si písomného súhlasu).
- Tam, kde subjekty nie sú spôsobilé poskytnúť súhlas (napr. malé deti), je potrebné získať súhlas od zástupcu (napr. od ich rodičov).

Zdroj: Upravené podľa Kenta, 1996, s. 19–20.

Tabuľka 15.2 Vzor formuláru na získanie súhlasu pre výskum používania jazyka

Ako súčasť tohto projektu sme zhotovili fotografické, zvukové alebo obrazové záznamy, na ktorých sa objavujete. Chceli by sme Vás požiadať, aby ste dolu označili, s ktorými formami použitia týchto záznamov súhlasíte. Záleží to úplne na Vás. Záznamy použijeme iba takými spôsobmi, s ktorými budete súhlasiť. V rámci žiadneho spôsobu použitia nebude možné identifikovať mená.

- Záznamy môže skúmať výskumný tím pre ciele výskumného projektu.
- Záznamy sa môžu použiť vo vedeckých publikáciách a/alebo na vedeckých stretnutiach.
- Prepis a/alebo záznamy môžu použiť aj iní výskumníci.
- Záznamy sa môžu ukazovať na verejných prezentáciách pre nevedecké skupiny.
- Záznamy sa môžu použiť v televízii alebo rádiu.

Zdroj: Upravené podľa ten Havea, 1998, Príloha C, na základe formulára, ktorý rozpracovala Susan Ervinová-Trippová, Katedra psychológie, University of California, Berkeley.

PRÍPADOVÁ ŠTÚDIA: OTVORENÝ PRÍSTUP K VEREJNÉMU PROSTREDIU

Táto prípadová štúdia pochádza z mojej práce o poradenstve v oblasti HIV (Silverman, 1997b, s. 226–228) a už sme o nej hovorili v kapitole 7. Ilustruje meniacu sa trajektóriu jedného kvalitatívneho výskumného projektu v závislosti na charaktere a forme prístupu, financovaní a mojich vzťahoch s ľuďmi „v teréne“.

V roku 1987 som získal povolenie zúčastňovať sa na týždenných klinických sedeniach, ktoré sa konali na urologickom oddelení istej anglickej mestskej nemocnice (Silverman, 1989a). Účelom klinického sedenia bolo monitorovanie vývoja HIV-pozitívnych pacientov, ktorí užívali liek AZT (Retrovir). AZT, ktorý, ako sa zdá, dokáže spomaliť rýchlosť reprodukcie vírusu, bol v tom čase v experimentálnej fáze vývoja.

Ako pri každom výskume založenom na pozorovaní bolo cieľom zozbierať informácie o spoločenských procesoch v „prirodzene sa vyskytujúcom“ kontexte z prvej ruky. Nepokúsili sme sa robiť s dotýčnými osobami interview, pretože sme sa zameriavali na to, čo na klinickom sedení skutočne robili, a nie na to, čo si mysleli o tom, čo robia. Výskumník bol prítomný v ordinácii krížom po boku lekárov aj pacienta.

Ďalej vysvetlím niektoré z vecí, ktoré sa udiali počas tohto výskumu, s použitím príznačných nadpisov.

ÚSTUPKY

Súhlas s prítomnosťou výskumníka získal od pacientov starší lekár, ktorý uprednostnil, aby sme to robili takýmto spôsobom (bolo to účinné, no bolo to etické?). Vzhľadom na predpokladanú háklivosť situácie sme sa nepokúsili o nahrávanie na pásku. Namiesto toho sme si písali rukou podrobné poznámky, pričom sme pre každú konzultáciu použili zvláštny list papiera. Keďže metóda pozorovania sa v tejto oblasti využívala zriedkavo, výskum bol v podstate exploračný.

POSKYTNUTIE SPÄTNEJ VÄZBY

Počas výskumu som zistil, že základ vyjadrení mnohých pacientov predstavoval étos „pozitívneho myslenia“ a že lekári sa systematicky zameriavali skôr na „telá“ než na „mysle“ svojich pacientov. To nás viedlo k formulovaniu niekoľkých praktických otázok týkajúcich sa del'by práce medzi lekármi a poradcami.

ŠŤASTIE

V čase, keď som písal o tomto výskume, ma kontaktoval Kaye Wellings, ktorý vtedy pracoval pre verejne financovaný Úrad pre vzdelávanie v oblasti zdravia, s možnosťou rozšíriť môj výskum na poradenstvo zamerané na HIV. Úrad dovtedy financoval výskum účinnosti posolstiev o „bezpečnom sexe“, šírených v masmédiách. V súvislosti s prudkým nárastom počtu vyšetrení na HIV vo Veľkej Británii koncom osemdesiatych rokov 20. storočia si Kaye myslel, že by mohlo byť užitočné pozrieť sa dôkladnejšie na účinnosť posolstiev zdravotníckej osvety, ktoré sa sprostredkovávali ľuďom v poradenských rozhovoroch týkajúcich sa vyšetrení na protilátky HIV.

O takýto výskum som sa zaujímal z dvoch dôvodov. Po prvé, bolo to logické rozvinutie môjho výskumu rozhovorov medzi lekármi a pacientmi chorými na AIDS. Po druhé, ponúkalo mi to príležitosť venovať sa môjmu záujmu o skúmanie komunikácie, ako funguje medzi profesionálmi a ich klientmi v praxi – v protiklade k inštrukciám z učebníc a tréningových manuálov. Následne som predložil návrh výskumného projektu a získal grant od Úradu pre vzdelávanie na 30 mesiacov, počínajúc koncom roka 1988.

PROBLÉMY S PRÍSTUPOM

Ako sa ukázalo, získanie grantu predstavovalo iba prvú časť procesu, z ktorého sa stala bitka o regrutáciu vyšetrovacích centier na HIV pre výskum. Musíme pamätať na to, že koncom osemdesiatych rokov boli zdravotnícki pracovníci špecializovaní na AIDS zaplavení pacientmi a požiadavkami zo strany výskumníkov, ktorí mali strach zo skúmania starostlivosti o ľudí chorých na AIDS. Okrem tohto preťaženia sťažili prístup dva ďalšie faktory. Najskôr to boli očividne viaceré etické otázky, týkajúce sa výskumu konzultácií, na ktorých boli pacienti požiadaní, aby odhalili najintímnejšie aspekty svojho správania. Potom dodatoční pacienti a obavy vlády z „pandémie“

AIDS spôsobili náhly obrovský nárast zdrojov určených pre dovtedy „popoluškovské“ odvetvie medicíny, zaoberajúce sa liečbou pacientov s pohlavne prenosnými chorobami. Podľa zvyčajnej krivky priebehu tieto zmeny týkajúce sa zdrojov zapríčinili bitky o „teritórium“ medzi rôznymi profesiami a rôznymi centrami činnými v oblasti AIDS (pozri Silverman, 1990).

Toto všetko spôsobilo, že získanie prístupu pre výskum trvalo mnoho mesiacov. Jedno uznávané britské centrum ma odmietlo z pochopiteľného dôvodu, že už boli preťaženi výskumníkmi. V inom takomto centre mi lekár povolil prístup, no poradcovia sa následne ukázali veľmi odmietaví, keď som chcel pozorovať alebo nahrávať ich konzultácie ohľadom HIV. Napokon sme dosiahli kompromis, pričom som ja trval na tom, aby požiadali pacientov o súhlas s účasťou na výskume. Ako sa dalo predpokladať, iba veľmi málo z nich súhlasilo za takýchto podmienok.

VIAC ŠŤASTIA

Keď som si už začínal myslieť, že som získal grant na výskum, ktorý nikdy nedokážem zrealizovať, začalo sa šťastie obracať. Riva Millerová a Robert Bor súhlasili a umožnili mi prístup k ich poradenskej práci jednak s hemofilikmi a jednak so všeobecnou populáciou v nemocnici Royal Free Hospital (RFH) v Londýne. To bol obrovský pokrok z dvoch ohľadov. Po prvé, Millerová a Bor krátko predtým vydali dôležitú knihu (Millerová a Bor, 1988) o využívaní „systematickej“ metódy v rámci poradenstva zameraného na AIDS. Po druhé, Millerová a Bor mali archív videozáznamov z práce na ich klinických sedeniach siahajúcej spätne až po začiatok osemdesiatych rokov.

Na základe prístupu do RFH súhlasila významná farmaceutická spoločnosť Glaxo Holdings PLC (v súčasnosti Glaxo Wellcome), že poskytne grant na dvojročný výskum videoarchívu (následne predĺžený na tri roky). Bol som šťastný, keď som prehovoril Anssiho Peräkyläho z Fínska, aby ako kolega v rámci výskumu pre Glaxo spolupracoval na tomto archíve. Anssi mal v tom čase za sebou už významný kus etnografickej práce v nemocničnom prostredí. Po prijatí na túto pozíciu si viac-menej sám osvojil analýzu konverzácie a dokončil svoju dizertačnú prácu s dátami z RFH v priebehu troch rokov a takisto publikoval mnoho článkov spolu so mnou alebo s Borom, ale aj sám. Postupne sa k projektu pridali iné centrá a získali sme tiež dáta priamo z centier v USA a na Trinidade, ako aj materiály Douglasa Maynarda o poradenstve zameranom na HIV v USA.

OPÄŤ ETICKÉ OTÁZKY

Keď sa výskum začal rozbiehať, museli sme venovať veľkú pozornosť súvisiacim etickým otázkam. Skončili sme pri metóde regrutácie, v rámci ktorej poradcovia sami vysvetlili výskum pacientom (často za pomoci tlačných materiálov) a ponúkli im, aby sa na ňom zúčastnili. Snažili sme sa získať od pacientov súhlas, že porozumeli, že sa bude prísne zachovávať anonymita všetkých pacientov a v správach a publikáciách sa zataja ich mená (a iné identifikačné údaje). Naviac, iba Peräkylä, ja a obmedzený počet školených výskumníkov a prepisovateľov sme mali prístup k zvukovým nahrávkam.

kam. Videozáznamy z RFH boli chránené ešte viac: Peräkylä ich prepisoval sám, takže prístup k nim bol obmedzený iba na nás dvoch a videá sa nesmeli nikdy verejne prezentovať, ba dokonca ani opustiť budovu RFH.

NÁHODNOSŤ METODOLÓGIE

V rámci výskumu prebiehajúceho vo viacerých centrách som nemohol byť fyzicky prítomný pri zbere všetkých dát ako v rámci predchádzajúcich výskumov. Namiesto toho mi každé centrum jednoducho zaslalo zvukové pásky na analýzu. Čoskoro nás zaplavili dáta, ktoré sme ďalej posunuli nášmu hlavnému prepisovateľovi, Dr. Davidovi Greatbatchovi, ktorý je sám významným výskumníkom v oblasti analýzy konverzácie.

Vzhľadom na požiadavku vysokej kvality prepisov a naše obmedzené zdroje sa však ukázalo, že je úplne nepraktické prepisovať všetky pásky. Namiesto toho sme prepísali niekoľko rozhovorov z každého centra. Na základe nich sme rozpracovali to, čo môžem prinajlepšom nazvať „kandidátom na hypotézu“, o konkrétnych prvkoch v konverzácii, napríklad, ako sa poskytovali a prijímali odporúčania týkajúce sa zdravia. Peräkylä a ja sme potom prepísali viaceré príklady z mnohých ďalších interview, v ktorých, ako sa zdalo, sa vyskytovali príslušné fenomény.

Takto sme upresnili počiatočnú hypotézu a podrobili sme ju testu na základe „deviantných prípadov“, ktoré sme aktívne vyhľadávali v dátach. Celkovo mala naša metóda veľa spoločného s tradičnou metódou „analytickej indukcie“, ktorú bežne používajú antropológovia a etnografi (pozri Silverman, 1993, kap. 7).

Teraz sa vráťme k zostávajúcim dvom otázkam:

- Je nevyhnutné a/alebo užitočné poskytnúť výskumným subjektom spätnú väzbu?
- Môžem sa dozvedieť niečo na základe vzťahov so subjektmi v teréne?

Ako uvidíme, moja prípadová štúdia sa dotýka oboch týchto otázok.

SPÄTNÁ VÄZBA: PRÍPADOVÉ ŠTÚDIE

Rozhodujúcim faktorom pre ľudí v praxi je vždy „No a čo?“ Snaha kvalitatívneho výskumníka vyjadrovať nehodnotiacu objektívnosť je s veľkou pravdepodobnosťou vnímaná opačne, ako typická akademická nezúčastnenosť (Wolcott, 1990, s. 59).

Za účelom zodpovedania otázky ľudí z praxe „No a čo?“ som počas a následne po výskume, ktorý som opísal vyššie, viedol množstvo workshopov pre poradcov v oblasti AIDS – vrátane mnohých, ktorí sa nezúčastnili na výskume. Aby ste mali aspoň nejakú predstavu o rozsahu tejto „spätnej väzby“, v rokoch 1989 až 1994 som viedol štyri workshopy o výskume pre poradcov v Londýne (dva v nemocniciach, jeden na univerzite Goldsmiths a jeden v Kráľovskej lekárskej spoločnosti) a tri workshopy v austrálskych centrách, tri na Trinidade a Tobagu a po jednom v USA, Fínsku

a Švédsku. Naviac sme každému zúčastnenému centru poskytli podrobnú správu o našich zisteniach.

Na týchto workshopoch sme sa neskrývali za postoj vedeckej neutrality. No ne snažili sme sa ani poučovať poradcov o predpokladaných „zlyhaniach“. Namiesto toho sme hovorili o spôsoboch, akými naše dáta ukázali, že všetky komunikačné formáty a techniky majú zmiešané dôsledky. Potom sme vyzvali naše publikum, aby diskutovalo o záveroch pre ich prax vo svetle ich vlastných priorit a zdrojov. Navyše, keď sa nás opýtali, nebáli sme sa navrhnúť možné praktické alternatívy.

Podľa môjho názoru boli tieto stretnutia úspešné, a to nielen preto, že naše podrobné prepisy poukázali na prvky poradenstva, ktoré si sami poradcovia bežne nevedomovali. Tieto prvky často ukázali, že títo ľudia boli bystrejší pri sledovaní svojich vlastných teoretických zásad a dosahovaní želaných cieľov, než si uvedomovali.

Menej skúsení výskumníci sa však môžu skôr zdráhať poskytnúť spätnú väzbu ľuďom z praxe a organizáciám. V takom prípade Wolcott (1990) ponúka tri nápady, uvedené v tabuľke 15.3.

Samozrejme, nie všetky kvalitatívne výskumy sa zaoberajú organizáciami alebo ľuďmi z profesionálnej praxe. Akú spätnú väzbu môžete poskytnúť, keď skúmate činnosť, ktorá sa netýka práce?

Je dôležité, aby ste sa pokúsili poskytnúť spätnú väzbu všetkým stranám, ktoré sa zúčastňujú na výskume. Preto, ak je vaším cieľom, povedzme, činnosť poradcov alebo lekárov, úlohu nemôžete považovať za ukončenú, ak neposkytnete určitý stupeň spätnej väzby ich klientom alebo pacientom. Jeden zo spôsobov, ako to urobiť, predstavuje využitie už existujúcej siete, napríklad, skupiny pacientov alebo komunity. Preto som počas práce na pediatrických klinikách začiatkom osemdesiatych rokov hovoril so skupinami rodičov na kardiologických a diabetologických klinikách. Použil som napríklad svoje dáta, aby som ukázal matkám mladistvých diabetikov, že ich pocity neschopnosti boli bežné a pravdepodobne nevyhnutné, ak zoberiem do úvahy vzdorovitosť tínejdžerov a to, že kontrola diabetikov má charakter vyvolávania viny.

Tabuľka 15.3 Poskytnutie primeranej spätnej väzby ľuďom z praxe

- 1 Vypýtajte si dodatočné informácie, ktoré potrebujete na to, aby ste mohli poskytnúť odporúčanie (napr. čo presne sa organizácia pokúša dosiahnuť).
- 2 Identifikujte zdánlivé paradoxy pri dosahovaní cieľov (napr. lekári, ktorí podporujú pacientov, aby komunikovali a robili rozhodnutia, môžu byť najväčší autokrati).
- 3 Identifikujte alternatívy voči súčasným praktikám a ponúknite sa, že ich posúdite.

Zdroj: Wolcott, 1990, s. 60.

Ak je ťažké nájsť takéto komunitné skupiny, môžete tiež zistiť, že účastníci výskumu uvítajú, keď dostanú svoj prepis dôležitých dát. Prepis vášho vlastného rozhovoru s lekárom môže slúžiť napríklad ako užitočné pripomenutie toho, čo lekár povedal. A prepis rozhovoru o životnej histórii môže predstavovať pre respondenta hmatateľný autobiografický záznam.

Teraz prejdem od etických a praktických otázok k otázkam metodologickým, na ktoré upozorňuje moja posledná otázka:

- Môžem sa dozvedieť niečo na základe vzťahov so subjektmi v teréne?

Jedným zo spôsobov, ako odpovedať na túto otázku, je premýšľať o tom, ako účastníci nazerali na vašu vlastnú identitu. Ako ukázala moja prípadová štúdia, na moju identitu a ciele výskumníka sa nazeralo rôznym spôsobom v rozličných kontextoch od rôznych profesionálov, ako sú poradcovia a lekári, a od grantových organizácií. Toto sme však nepovažovali len za „problém“ z hľadiska hladkého priebehu výskumu, ale aj za zdroj dát o fungovaní organizácií (pozri aj Peräkylä, 1989).

Druhá prípadová štúdia poukazuje na to, aký význam pre výskum v teréne môže mať iný druh identity – rodová identita.

PRÍPADOVÁ ŠTÚDIA: RODOVOSŤ V TERÉNE

Takmer všetky „klasické diela“ chicagskej školy napísali muži a aj výskumníci, ktorí postúpili v akademickej hierarchii a stali sa úplnými profesormi, boli tiež väčšinou muži (pozri Warrenová, 1988, s. 11). Čoraz častejšie sa na pohlavie terénnych pracovníkov ako takých nazeralo ako na rozhodujúci faktor, ktorý zohráva úlohu pri výskume na základe pozorovania. Dokázalo sa, že osoby poskytujúce informácie hovorili rozdielne veci výskumníkom mužského alebo ženského pohlavia. Napríklad, v rámci výskumu na nudistickej pláži ľudia zdôrazňovali svoj záujem o „slobodu a naturalizmus“ vtedy, keď k nim pristúpil niekto opačného pohlavia. Naopak, ak bol výskumník rovnakého pohlavia ako osoba poskytujúca informácie, ľudia s oveľa väčšou pravdepodobnosťou hovorili o svojich sexuálnych záujmoch (Warrenová a Rasmussen, 1977, in: Warrenová, 1988).

V rámci výskumov, ktoré vyžadovali dlhodobý pobyt v „teréne“, sa takisto dokázalo, že ľudia si vytvárajú domnienky na základe pohlavia výskumníka. Napríklad, najmä vo vidieckych spoločenstvách, nesmú sa mladé, osamelé ženy zúčastniť na mnohých činnostiach alebo klásť mnohé otázky. A naopak, niekedy môže ženské pohlavie získať privilegovaný prístup. Napríklad, Obolerová (1986) hovorí o tom, že jej tehotenstvo zintenzívnilo jej vzťah s keňskými informátormi, zatiaľ čo Warrenová (1988, s. 18) píše, ako terénny pracovník ženského pohlavia môže profitovať zo sexistického predpokladu, že v „dôležitom biznise“ pracujú iba muži: využije svoju „neviditeľnosť“ ako prostriedok. Rovnako, terénni pracovníci mužského pohlavia môžu byť v situáciách určitého typu vylúčení alebo sa vylúčia sami z kontaktu s respondentmi ženského pohlavia (pozri McKeganey a Bloor, 1991).

Jedna z hrozieb súvisiaca s týmto všetkým spočívala najmä v minulosti v tom, že terénni pracovníci nedokázali reflektovať alebo zohľadniť v správe vplyv pohlavia na prácu v teréne. Napríklad, v rámci výskumu veľkej lokálnej vládnej organizácie sme hovorili o situáciách rozličného typu, v ktorých výskumníci mužského a ženského pohlavia ľahko získali prístup, no neinformovali sme o nich v správe (Silverman a Jo-

nesová, 1976). Navyše, hoci sa začalo viac hovoriť o role ženy pri vykonávaní práce v teréne, výskumníci sotva venovali pozornosť otázke mužského pohlavia (McKeganey a Bloor, 1991, s. 198).

Napriek tomu, s meniacimi sa trendmi je možné, že kyvadlo sa prechýli príliš ďaleko a otázkam pohlavia budeme pripisovať príliš veľkú dôležitosť. Ako tvrdia McKeganey a Bloor (1991, s. 195–196), existujú dve témy významné z hľadiska dôležitosti pohlavia pri práci v teréne. Po prvé, vplyv pohlavia sa nemusí jednoducho pripísať, ale možno o ňom hovoriť s respondentmi. Po druhé, mali by sme odolať „tendencii využívať pohlavie ako vysvetlenie všetkého“ (1991, s. 196).

McKeganey a Bloor napríklad navrhujú iné premenné ako pohlavie, napr. vek a spoločenskú triedu, ktoré môžu byť dôležité pri práci v teréne. Rovnako by som tvrdil, v nadväznosti na Schegloffa (1991), že musíme názorne ukázať, či participanti skutočne vnímajú pohlavie pri tom, čo robia, a nie pracovať iba s našimi domnienkami alebo dokonca so štatistickými koreláciami. Nechcem tým naznačiť, že by bolo správne, aby sme sa otočili o 180 stupňov a tak, ako predchádzajúca generácia, ignorovali otázky pohlavia vo výskume. Je povinnosťou pracovníkov v teréne, aby brali do úvahy základ a status ich pozorovania. Je jasné, že to, ako výskumník a skúmané spoločenstvo vzájomne reagujú na svoje pohlavie, môže sprostredkovať rozhodujúci vhľad do skutočností v teréne. Naozaj, urobili by sme dobre, keby sme si uvedomili, že aj prepoklady, ktoré sú pre nás samozrejme, môžu byť kultúrne a historicky špecifické. Napríklad, Carol Warrenová tvrdí:

Hlavný *mýtus* terénneho výskumu o pohlaví predstavuje to, že výskumné pracovníčky ženského pohlavia disponujú lepšími komunikačnými zručnosťami a majú menej ohrozujúcu povahu (1988, s. 64, zdôraznil som ja).

Ako poznamenáva Warrenová, dôležité je, aby sme takéto predpoklady nepovažovali za „odhalenú pravdu“, ale za „výklady“, ktoré sú historicky situované.

Táto druhá prípadová štúdia ukazuje, ako môže pohlavie pomôcť zistiť niečo na základe vzťahov so subjektmi v teréne. Iný spôsob, ako sa výskumníci pokúsili využiť vzťahy v teréne ako dáta, predstavovalo vyhľadávanie a reagovanie na komentáre participantov o výskume realizovanom na nich. Keď sa vrátim k otázke, ktorú som prvýkrát položil v kapitole 13, môžu sa reakcie na spätnú väzbu využiť ako spôsob validizovania vašich výskumných zistení?

SPÄTNÁ VÄZBA AKO SPÔSOB VALIDIZÁCIE?

Reason a Rowan (1981) kritizujú výskumníkov, ktorí sa obávajú „kontaminácie svojich dát skúsenosťou subjektu“. Tvrdia naopak, že dobrý výskum sa vracia späť k subjektom s predbežnými výsledkami a upresní ich na základe ich reakcií.

Presne o toto sa pokúsil Michael Bloor (1978; 1983) vo svojom výskume rozhodovania lekárov. Bloor (1978) hovorí o troch postupoch, ktoré sa pokúšajú o validizáciu zo strany respondentov:

- 1 Výskumník sa pokúša predpovedať klasifikácie členov v skutočných situáciách ich použitia (pozri Frake, 1964).
- 2 Výskumník pripraví hypotetické prípady a pokúsi sa predpovedať reakcie respondentov na ne (pozri takisto Frake, 1964).
- 3 Výskumník poskytne respondentom výskumnú správu a zaznamená ich reakcie na ňu.

Bloor využil vo svojom výskume rozhodovania lekárov o prípadoch vyžadujúcich chirurgické odstránenie nosných mandlí tretiu metódu, pričom dúfal, že nastane „určitý druh efektu sebapoznania“ (1978, s. 549). Aj keď Bloor informuje, že dokázal vykonať vo svojej práci niekoľko užitočných modifikácií na základe komentárov chirurgov, má aj mnohé výhrady. Tieto sa sústreďujú okolo toho, či respondenti sú schopní pochopiť správu písanú pre sociologické publikum a aj v prípade, že sa prezentuje zrozumiteľne, či sa o ňu budú (alebo mali by sa) zaujímať (1978, s. 550). Ďalším problémom, na ktorý upozornil Abrams, je to, že „otvorená validizácia zo strany respondentov je možná iba vtedy, keď sú výsledky analýzy zlučiteľné s ich sebaobrazom“ (1984, s. 8).

Na Bloorov argument veľmi účinne nadviazali Fieldingová a Fielding (1986) (validizáciu na základe reakcií respondentov kritizuje aj Bryman, 1988, s. 78–79). Fieldingovci uznávajú, že skúmané subjekty môžu mať dodatočné vedomosti, najmä o kontexte ich konania. Avšak:

neexistuje dôvod, aby sme sa domnievali, že členovia majú privilegovaný status ako komentátori vlastného konania ... takúto spätnú väzbu nemôžeme považovať za priamu validizáciu alebo vyvrátenie záverov pozorovateľa. Takéto procesy takzvanej „validizácie“ by sa mali považovať za ďalší zdroj dát a porozumenia (1986, s. 43).

Môžem iba dodať, že ak je spätná väzba vysoko problematickou časťou validizácie výskumu, *neznamená* to, že by sa mala ignorovať ako spôsob udržiavania kontaktu so subjektmi v teréne. Túto otázku by sme si však nemali *zamieňať* s validizáciou výskumných zistení.

Naviac, ako zdôrazňuje Bloor, problematický výskumný status tejto činnosti nemusí znamenať, že pokusy o validizáciu zo strany respondentov nemajú *žiadnu* hodnotu. Generujú ďalšie dáta, ktoré síce nevalidizujú výskumnú správu, no často naznačujú zaujímavé cesty pre ďalšiu analýzu (Bloor, 1983, s. 172). Samozrejme, keď odkazujeme na funkciu „výkladov“, zaujímame už určitý analytický pohľad na to, ako sociálna realita funguje. Je to preto, ako som poznamenal na začiatku tejto kapitoly, lebo otázka „vzťahov v teréne“ je zaťažená teoretickými predpokladmi.

ZHRNUTIE

V tejto kapitole som uvádzal, ako odpovedať na *päť* praktických otázok týkajúcich sa práce v teréne:

- 1 „Uzatvárajú“ sa niektoré typy prostredia pred pozorovaním vo väčšej miere než iné?
- 2 Musí byť prístup vždy otvorený?
- 3 Ktoré etické otázky ma očakávajú?
- 4 Je nevyhnutné alebo užitočné poskytnúť výskumným subjektom spätnú väzbu?
- 5 Môžem sa dozvedieť niečo na základe vzťahov so subjektmi v teréne?

Celý čas som zdôrazňoval, že „vzťahy v teréne“ sú teoreticky sýtené. Preto to nemôže byť jednoduchá technická záležitosť, ktorá sa dá vyriešiť technickými prostriedkami.

Ďalšie čítanie

Hammersley a Atkinson (1983, s. 54–76) ponúkajú užitočnú diskusiu o praktických otázkach získania prístupu k jednotlivcom, skupinám a organizáciám. Výklad týchto otázok, vo väčšej miere vhodný pre začiatočníkov a pregraduálnych výskumníkov, nájdete vo Walshovi (1998). Nigel Fielding (1982) poskytuje veľmi zaujímavý výklad o rizikách výskumu na základe pozorovania. O otázkach etiky v kvalitatívnom výskume dobre hovorí Jennifer Masonová v *Qualitative Researching* (Sage, 1996), v kapitolách 2, 4 a 8. Peräkylä (1989) a McKeganey a Bloor (1991) ponúkajú objasňujúce výklady o tom, ako zdolať identitu pri práci v teréne. Skôr než budete uvažovať, že svoje zistenia zoberiete späť k subjektom, mali by ste si prečítať knihy Michaela Bloora (1978; 1983).

Cvičenie 15.1

Pozrite si svoje výskumné poznámky o kontaktoch „v teréne“. Potom odpovedzte na nasledujúce otázky:

- 1 Aké „úspechy“ alebo „problémy“ nastali počas vašej práce v teréne?
- 2 Akým spôsobom môžete využiť tieto udalosti ako dáta?
- 3 Aké teoretické myšlienky by ste mohli využiť ako pomoc (ak potrebujete pomoc, pozrite si Peräkyläho, 1989, a McKeganeyho a Bloora, 1991)?

Cvičenie 15.2

Vypracujte zoznam etických problémov, ktoré ste postrehli v rámci svojho výskumu. Vysvetlite, ako ste ich vyriešili.

Potom odovzdajte svoje vysvetlenie spolu s vašim výskumným denníkom vášmu školiteľovi alebo iným študentom. Opýtajte sa ich, či sú spokojní s tým, ako ste (a) identifikovali a (b) vyriešili etické otázky.